

УДК 342.5+351.181 (477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3\(75\)-18](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-3(75)-18)

Олег ЯЦИНО

аспірант, кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», olegvalentinovicacino@gmail.com

ORCID: 0009-0004-0017-7508

Андрій МОШНІН

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0003-2013-7533

ТЕМПОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Під час російсько-української війни 2014-2024 рр. нам стало зрозумілим, що наявність боєздатної армії має важливе значення для відстоювання незалежності країни. Схожа ситуація склалася і на початку ХХ ст., коли наявність збройних сил визначало майбутнє держави. У період Центральної Ради українізація військових частин царської армії стала важливим етапом у формуванні національної армії. Цей процес здійснювався з метою створення самостійної української військової сили, здатної захищати молоду Українську Народну Республіку (УНР). Державні структури, зокрема Генеральний військовий секретаріат та інші військові органи Центральної Ради, почали займатися переформуванням російських військових підрозділів в українські частини. Вагомими аспектами цього процесу були національно-патріотичне виховання, зміна командного складу на український, використання української мови та символіки. Незважаючи на складнощі та опір з боку деяких військових та політичних сил, українізація армії сприяла зміцненню національної свідомості та закладенню основ для створення регулярних збройних сил незалежної України. Проте цей процес затягнувся в часі та не був цілеспрямованим.

Мета публікації – проаналізувати процес організації державними органами Центральної Ради українізації військових частин царської армії у період Української революції 1917-1921 рр.

Наукова новизна. Аналізуються чинники, які завадили УНР утворити регулярну боєздатну армію. Процес моделювання управління військовою сферою проєктується на сьогодення.

Ключові слова: еліта, військова еліта, управлінська еліта, механізми публічного управління, безпека, національна безпека, публічне управління, українізація війська, Центральна Рада, армія, процес формування збройних сил.

Oleh Yatsyno, Andrii Moshnin. TEMPORAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF THE FORMATION OF THE MILITARY AND MANAGERIAL ELITE IN UKRAINE

During the Russian-Ukrainian war of 2014-2024, it became clear to us that the presence of a combat-ready army is important for the defense of the country's independence. A similar situation arose at the beginning of the 20th century, when the presence of the armed forces determined the future of the state. During the period of the Central Rada, the Ukrainization of military units of the tsarist army became an important stage in the formation of the national army. This process was carried out with the aim of creating an independent Ukrainian military force capable of defending the young Ukrainian People's Republic (UNR). State structures, in particular the General Military Secretariat and other military bodies of the Central Rada, began to reform Russian military units into Ukrainian units. Important aspects of this process were national-patriotic education, changing the team composition to Ukrainian, the use of the Ukrainian language and symbols. Despite the difficulties and resistance from some military and political forces, the Ukrainization of the army contributed to strengthening national consciousness and laying the foundations for the creation of regular armed forces of independent Ukraine. However, this process took time and was not purposeful.

The purpose of the publication is to analyze the process of organizing the Ukrainization of military units of the tsarist army by the state bodies of the Central Council during the Ukrainian Revolution of 1917-1921.

Scientific novelty. The factors that prevented the Ukrainian People's Republic from forming a regular combat-ready army are analyzed. The process of modeling the management of the military sphere is projected for the present.

Key words: elite, military elite, management elite, mechanisms of public administration, security, national security, public administration, Ukrainization of the military, the Central Council, the army, the process of formation of the armed forces.

Постановка проблеми. В історії української державності неодноразово виникала нагальна потреба у формуванні війська. Особливо важливими у цьому контексті були події

періоду Української національної революції та боротьби за незалежність у 1917-1921 роках. Український народ у складних воєнно-політичних умовах закладав основи своєї дер-

жавності, створював власну армію та готував військові кадри для захисту революційних здобутків. Питання створення війська та підготовки офіцерських (старшинських) кадрів вирішувалося в процесі становлення українських збройних сил, що відбувалося й у сучасній Україні в нових історичних умовах російсько-української війни. Адже, у 2014 р. в незалежній Україні фактично не було війська та озброєння.

Українські урядовці на поч. ХХ ст. в умовах того часу не відкидали збройні сили царської влади, оскільки там було чимало українців. Відповідно, постало питання українізації армії. Важливо проаналізувати чинники, які перешкождали публічному управлінню формуванню збройних сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська історіографія, особливо діаспори, присвячена українським військовим формуванням періоду Української революції 1917-1921 рр., має чималий обсяг літератури, насамперед, мемуарної. У публікації Р. Зінкевич аналізує початки формування армії УНР та створення вищих державних військових органів восени 1917 р. [3]. Дослідник В. Пархоменко у публікації «Військова політика Української Центральної Ради: очима її сучасників» розкриває окремі аспекти урядової політики Центральної Ради у військовій сфері [6]. Є низка інших досліджень [1; 4], але в цілому процес українізації царського війська з проєкцією на сьогодення в літературі не зроблено.

Мета статті – проаналізувати процес організації державними органами Центральної Ради українізації військових частин царської армії у період Української революції.

Виклад основного матеріалу. Ситуація, в якій зароджувалась українська державність у 1917 році, була тісно пов'язана з військовими подіями: Російська імперія брала участь у Першій світовій війні, і саме війна стала майже ключовим поштовхом до Лютневої революції. Солдати, незважаючи на свій статус «опори режиму», досить швидко стали одним із найреволюційніших класів, на рівних з робітниками та селянами, входячи до Рад. Більше того, часто саме підтримка військових визначала політичні можливості тієї чи іншої сили, тієї чи іншої партії. Україна та українська політика не були винятком у цьому контексті.

Питання про українську армію виникло одразу після створення Центральної Ради та початку її боротьби за владу. Проте, не всі урядовці розуміли необхідність створення армії.

Для розгляду та аналізу ситуації наведемо дані, так, до початку Першої світової війни армія Російської імперії налічувала 1 млн 423 тисячі солдат і офіцерів, після початку мобілізації чисельність збройних було збільшено до майже 5 млн 338 тисяч бійців. Загальна кількість піхотних дивізій сформованих у серпні-вересні 1914 року сягала 70, крім цього існували інженерні, саперні, понтонні, автомобільні, залізничні, військово-повітряні підрозділи. Значну частину у багатонаціональній армії займали українці (звичайні рядові солдати так і старші офіцери) [7, с. 78].

У лютому 1917 року Російську імперію сколихнула революція, що поставила крапку на самодержавстві й варто зазначити – ключову роль у тих подіях відігравали військовослужбовці, які були своєрідними ретрасляторами настроїв населення. Тобто, революційні події не оминули армію. Лейб-гвардії Волинський, Литовський, Преображенські полки прийняли активну участь у політичних звершеннях у Петрограді, що зрештою призвело до становлення нової, проте тимчасової влади на котру поклали великі надії: демократизації та реформування усіх сфер суспільства.

Зрозуміло, що революційні події, які розгорнулися в лютому 1917 року не могли обминути багатомільйонну російську армію у якій за підрахунками істориків служило від 3,5 – 4 мільйонів українців [8, с.22]. Саме ці вояки могли стати основою для створення української армії. Свого часу, Наполеон Бонапарт говорив: «Народ, який не бажає годувати свою армію, згодом буде змушений годувати чужу». У цьому контексті Тимчасовий уряд Росії, прагнучи утвердити свою владу, мав першочергово рахуватися з власними збройними силами, оскільки війна тривала. Нестача продовольства та масове дезертирство рядових військовослужбовців могли повністю зруйнувати фронт. Тому 1 березня 1917 року Петроградська рада робітничих депутатів опублікувала «Наказ №1», який передбачав створення у збройних підрозділах російської армії спеціальних солдатських комітетів. Це стало першим кроком до демократизації збройних сил. Революційний військовий рух набрав ще більшої сили, коли з'явилися заклики до формування національних частин, що вже існували в російській імператорській армії. Національні підрозділи утворювалися переважно на Південно-Західному фронті, який перетинав Україну і в якому був найвищий відсоток українців [1]. У великих містах протягом березня відбувалися масові маніфестації за участю курсантів військових училищ та резервістів, які приходили у повному складі

й уперше відкрито проголошували лозунги про вільну Україну або надання їй автономії [5, с. 334]. Це було початком процесу українізації збройних сил – тобто створення українських військових формувань у складі колишньої російської імператорської армії.

Процес українізації армії відбувався наступним чином, так, 9 (22) березня у Києві за ініціативи адвоката, самостійника та публіциста Миколи Міхновського відбулися перші військові збори, що закликали Тимчасовий уряд надати Україні статус автономії та проголосили себе Тимчасовою Українською військовою радою. Національні заклики українського офіцерства постійно вороже критикувалося російським старшим командуванням, так чи інакше, цього процесу було вже не зупинити й поступово Київ стає центром усього військового руху. Уже 16 (29) березня тут розпочинається перша нарада київського гарнізону на якій було проголошено створення української військової організації – Військового клубу імені П. Полуботка, а після виголошення тези М. Міхновським про необхідність формування власних збройних сил, у травні формується Перший Український козацький полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. Одразу з цими подіями у Києві вирішують створити Український військовий організаційний комітет на який було покладено зобов'язання безпосереднього формування національних збройних сил. До складу комітету увійшли: полковники Глинський та Волошин, поручик Міхновський та хорунжий Павелко [7].

Ключовим елементом революційних подій лютого-березня 1917 р. стали маніфестації у великих містах колишньої Російської імперії. Так, серед багатотисячних учасників демонстрацій значною часткою були українізовані військовослужбовці, що вимагали створення окремої національної армії в складі російської з введенням української мови, як статутної. Це був вагомий крок в українізації війська. Солдатські організації стали влаштовувати подібні виступи в Тернополі, Коломиї, Харкові. Уже в квітні утворюється Українська фронтова рада на чолі з Симоном Петлюрою. Проте, основною проблемою продовження українізації армії був відчайдушний опір проросійських старших офіцерів та політиків. За їх висловлюваннями це було порушенням єдиного революційного фронту, а полковник, згодом генерал і командувач військами Київського військового округу Костянтин Оберучев назвав формування українських підрозділів – «зрадниками росії та дезертирами, що ховаються за жовто-блакитними прапорами».

Зауважимо, що історії відомі такі утворення як чехословацького полку, латиських стрільців та відомий польський корпус генерала Довбур-Мусьницького.

Відзначимо те, що опір проросійського командування та політиків не зумів зупинити процес українізації і 18 квітня (1 травня) було офіційно проголошено формування першого національного збройного формування Першого Українського козачого імені Богдана Хмельницького полку, чисельністю 3574 бійців розділених у 16 сотнях під командуванням штаб-капітана Д. Путника-Гребенюка. Полк одразу опинився під тиском з боку російського командування, так і рядового складу армії, що звинувати «богданівців» у зраді. Одним із «чорних» днів українізації військових частин став залізничний інцидент влітку 1917 року. Беззбройні солдати 1-го Українського полку відправляючись на фронт ешелонами були обстріляні кирасирами та донськими козаками на станції Пост Волинський, внаслідок чого 16 козаків було убито, ще 30 поранено. Винні російські офіцери не були покарані, а богданівці стали першими жертвами україно-російського протистояння. Ця подія ще більше розповсюдила революційний рух в армії, при цьому зачепивши найвіддаленіші частини та полки. У травні 1917 року нараховувалося до 1337 українських солдатських організацій [2, с. 52].

Центральна Рада провела I Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся 5-8 травня у Києві, задля того, щоб військовий рух став єдиним та керованим. У зібранні прийняло участь близько 700 делегатів, які представляли інтереси майже мільйона військовослужбовців. Серед ключових питань оголошених на з'їзді були: надання автономії Україні в рамках федеративної росії; націоналізація війська на національно-територіальному принципі; запровадження української мови як офіційної у лавах збройних сил та військових учбових закладах.

Задля виконання поставлених завдань було створено Український генеральний військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою. Після з'їзду одразу утворилося ще кілька національних українських полків у різних куточках колишньої імперії.

Як зазначає дослідник Стефанів З., що в умовах опору російської влади до процесу українізації армії, відбувся і II Всеукраїнський військовий з'їзд наприкінці червня 1917 року, за участі 1976 делегатів, які представляли 1 732 442 вояків [7]. Рішуча позиція військових на з'їзді змусила Центральну Раду проголосити 23 червня I Універсал, яким спо-

віщала, що «однині самі будемо творити наше життя». II Всеукраїнський військовий з'їзд та проголошення автономії хронологічно співпали з генеральним наступом російських військ, тому дії Центральної Ради могли загрожувати провалу операції, що змусило Тимчасовий уряд піти на переговори з очільниками в Києві та пообіцяти визнання ради, як органу місцевого управління, але натомість «не розвалювати фронт українізацією». На що очільники Центральної Ради погодилися, по суті віддавши усі привілеї управління збройними силами в руки Тимчасового уряду. Прикладом цього є наведена теза з II Універсалу Центральної Ради: «Що торкається комплектування військових частин, то для сього Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральнім Штабі і Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определенню Військового Міністра, буде являтися з технічного боку можливим без порушення боездатності армії» [9].

Однак, запланований наступ Керенського зазнав повної поразки по суті ставши останньою операцією російської армії на Східному фронті Першої світової війни. Деморалізовані солдати переповнені пацифістським духом бунтували, відмовляючись продовжувати воювати.

На тлі розвалу армії, Тимчасовому уряду не залишалось нічого, окрім, погодити наказ про реорганізацію збройних з'єднань за національно-територіальним принципом, але під повним керівництвом російської влади, яка в свою чергу ліквідувала окреме українське відомство – Генеральний секретаріат військових справ. Розуміючи перевагу дисциплінованих національних частин 18 липня 1917 року за наказом генерала Лавра Корнілова була розпочата реорганізація 34-го армійського корпусу 7-ї армії. Усіх вояків російської національності було переведено до 41-го корпусу, а на їх місце надіслано солдат-українців з інших підрозділів. Дане військове з'єднання було очолене генералом П.Скоропадським й увійшло в історію під назвою саме 1-ий Український корпус.

Невдовзі було створено 51-й корпус, згодом перейменований у 2-й Січовий Запорізький. Українізація оперативно проходила в інших підрозділах російської армії: кавалерії, артилерії. На Румунському фронті відбувалася українізація 10-го, 11-го, 26-го і 40-го армійських корпусів. Піддалася реорганізації й 4-та Стрілецька «залізна» дивізія у

вересні 1917 року. Дане військове з'єднання складалося виключно з українців та перебувала на румунському фронті до березня 1918 року, після чого була передислокована у повному складі до Одеси де була розформована за наказом Центральної Ради.

У кавалерійських частинах російської армії український рух найактивніше проходив у складі 14-го Уланського полку, який складався переважно з українців. Спочатку українізації піддався лише один ескадрон цього формування. Проте, невдовзі був сформований цілий кінний полк, який отримав найменування на честь Тараса Шевченка та став налічувати 800 шабель. На Північному фронті було організовано Гайдамацький курінь у складі I-го Фінляндського піхотного полку. Очолив з'єднання сотник Пустовіта. Курінь прославився важким переходом через Білорусь до Києва у ході якого завдав кілька поразок більшовицьким загонам, проте самі гайдамаки зазнали важких втрат і змушені були влитися до складу полку «богданівців».

Зауважимо й те, що українізація зачепила і військові учбові заклади. Так в Академії Генерального Штабу в Петербурзі було створено Українську академічну раду. У вересні 1917 року в Києві було українізовано дві піхотні школи, а також гарматний дивізіон, інженерний полк, телеграфічну сотню та запасний скорострільний курінь. Підкреслимо й той момент, що українська влада не мала чіткого плану українізації всіх військових формувань колишньої імперської армії, в яких служили українці.

Українські урядовці, підтримавши ідею заснування українського військового клубу і початку організації національної армії, наказом створили Український військовий комітет, який очолив полковник Глинський та командир київської запасної бригади полковник Волошин. До президії організаційного комітету також увійшли капітан Гоц, поручик Міхновський і прапорщик Павелко. Цей комітет став першою центральною організацією, яка займалася українізацією армії.

Вже 22 березня 1917 року збори українських офіцерів оголосили себе «Установчою військовою радою». За прикладом Києва військові клуби та ради почали створюватися як на фронті, так і в тилу. Відбувалися численні зібрання військовослужбовців, де майже одноставно підтримували створення національних збройних сил. Навіть лідери Центральної Ради не очікували такого широкого руху серед українців в армії. Михайло Грушевський писав: «Організаційні завдання, поставлені Українською Центральною Радою,

програма українізації життя і ладу на Україні несподівано для багатьох викликали найбільший рух у війську».

Навесні 1917 року по всій Україні відбувалися військові зібрання та з'їзди, обиралися ради та комітети. У березні в Одесі полковник М. Омелянович-Павленко вивів школу прапорщиків на маніфестацію під українським прапором. За спогадами Д. Дорошенка, українські військові клуби активно діяли в прифронтовій смузі в Буковині, зокрема в Чернівцях, Кутах та Гура-Гуморі [6, с. 75].

З жовтневими подіями в Петрограді 1917 р., поваленням Тимчасового уряду й встановлення більшовицької влади, відношення до українізації армії та й взагалі до Центральної Ради в суспільстві було не однозначним. Більшовицький переворот був прийнятий з насторогою у Києві і наступні події, що супроводжувалися збройною боротьбою на вулицях міста, примусило українську владу та передусім військових до втручання і придушення повстання більшовиків у столиці. Після цього провели III Всеукраїнський військовий з'їзд з 2 по 12 листопада – це стало кульмінаційною подією в українізації армії. Проте знову рішучість військовослужбовців була зустріта пасивністю Центральної Ради, яка не наважувалася на проголошення повної незалежності України й створення регулярних збройних сил. Тим не менше українізовані полки у Києві та регіонах протистояли намаганням більшовиків захопити владу, постійно роззброюючи їх та ешелонами відправляючи за територіальні межі УНР. Це були останні мирні намагання врегулювання назріваючого конфлікту між Центральною Радою та Раднаркомом, апогеем якого став «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради» від 4 (17) грудня 1917 року, що звісно був відкинутий останньою [7].

Проаналізувавши прорахунки Центральної Ради зазначимо, що однією з помилок політиків цього кризового періоду стала повна бездіяльність та ігнорування відкритої більшовицької агресії в Харківській губернії та відставка Симона Петлюри з поста генерального секретаря військових справ, який намагався протидіяти по суті відкритого наступу червоної армії на Україну. Ця подія буквально перекреслила усі здобутки українізації збройних сил, солдат і старшин, відданих справі українського народу демобілізували, а найбільш професійні командири були звільнені, або подали у відставку у знак незгоди з політикою відвертого пацифізму уряду В. Винниченка.

Сучасні історики та очевидці, які залишили власні спогади про події кінця 1917 року доволі часто критикують соціалістичні погляди В. Винниченка, особливо щодо організації армії, а конкретніше заміни її на народну міліцію (тобто ополчення). Така форма організації військових з'єднань могла бути доступна лише за умови сильної централізованої влади та в умовах миру, під час якого ополчення могло б періодично (кілька разів щорічно) проходити тактичний вишкіл та бути в резерві. Ще однією не менш важливою рисою «міліції» повинна була бути організованість та мобільність аби у разі необхідності максимально швидко сформувати бойові підрозділи та виступити на захист державності, що буквально не могло бути здійсненим на чималій території УНР.

Пасивність та безумовно згубна політика урядовців наприкінці 1917 року призвела до розкладання не так давно українізованих частин російської армії, що зрештою зіграло злий жарт з Центральною Радою у ході зимового наступу більшовиків. Лиш героїзм бійців та студентів на станції Крути у січні 1918 року змогли виграти час для укладення Берестейського мирного договору.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Українізація збройних частин царської армії показала, що про самостійну долю України турбувалися не тільки політики Центральної Ради, але й військовослужбовці, як рядові так і офіцери. Можна стверджувати, що протягом літа-осені 1917 пасивну політику Центральної Ради, компенсувала рішучість армії, тобто українців, які там перебували, вони за короткі терміни змогли організувати дисципліновані та ідейно-вмотивовані підрозділи, готові відстоювати інтереси як самостійної так і незалежної України. На жаль, успіхи процесу українізації, усі її досягнення були нівельовані наприкінці того ж 1917 року, коли Центральна Рада видала низку указів про демобілізацію збройних формувань, тим самим знищивши увесь потенціал оформлення низки багатотисячних полків іменованих на честь козацьких гетьманів у єдину національну регулярну армію. У підсумку зауважимо, що українізація створила підґрунтя для розвитку військової справи на території УНР, але не розуміння політиків значення військовослужбовців в національному русі, призвело до дезорганізації солдат і офіцерів, які або повернулися до мирного життя, або були розагітовані більшовицькою пропагандою. Тому досвід тих часів, має вчити управлінців тому, що в державі має бути боєздатна армія.

Література:

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії. Історичні студії до 95-річчя початку Української революції 1917-21 рр. *Український історичний журнал*. Випуск №3. 2012.
2. Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. №4. с.52.
3. Зінкевич Р. Початки формування армії УНР восени 1917 року. URL: <http://surl.li/wjlrpuu>
4. Лисенко А. Військова політика центральної ради у ході відновлення Української державності. *Наукові записки з української історії*. 2016. Вип. 40. С. 162–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2016_40_20
5. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч.ІІІ. Варшава, 1934. С. 334.
6. Пархоменко В. Військова політика Української Центральної Ради: очима її сучасників. *Сумський історико-архівний журнал*. № XII-XIII. 2011. С. 74–79.
7. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр: Частина 1: Воєнно-історичний нарис. Бібліотека Українського Комбатанта. 1947 рік, 121 с.
8. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К.: Генеза, 2004, 480 с.
9. Універсал Української Центральної Ради (ІІ). Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992 рік.
10. Semenets-Orlova I. Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education as a means of forming of the culture of citizenship. *Civic competences in vocational education of civil servants and local government officials*, 2016, 66–87.